

WSTĘP

Ideologia powstania 1863 r. nie była dotąd przedmiotem odrębnych badań¹. Najczęściej jej analiz dokonywano przy okazji prezentacji historii tego zrywu, tzn. genezy, przebiegu, opisu poszczególnych wydarzeń, ich wpływu na rozwój sytuacji oraz konsekwencji². Ideologia stanowiła istotny czynnik kształtujący postawy, poglądy, decyzje zarówno kręgów kierowniczych czy uczestników powstania, jak i jego przeciwników. Ten aspekt historii walki o niepodległość w 1863 r. wymaga dalszych szczegółowych analiz i refleksji. Rozważania o sferze idei okresu powstania mogą posłużyć kontynuacji poszukiwań czynników kształtujących dzieje, a także postawy, poglądy, działania społeczeństwa, jego licznych grup, środowisk ideowych, elit społecznych i politycznych w czasach przełomów, oznaczających najczęściej ważne, wielopłaszczyznowe zmiany w różnych sferach aktywności.

Określenia „patriotyzm, poświęcenie, jedność” zawarte w tytule tej rozprawy nawiązują do systemu wartości politycznych, jaki pragnęły ukształtować elity spiskowe i powstańcze w społeczeństwie. Do wspomnianego grona należy zaliczyć osoby sprawujące różne funkcje w kierownictwie poszczególnych stowarzyszeń spiskowych oraz administracji cywilnej i wojskowej państwa powstańczego. Do kręgu elit przynależeli twórcy projektów społecznych, ich propagatorzy i realizatorzy. System wartości politycznych miał stanowić podstawę tworzenia wspólnoty opartej na potrzebie posiadania wolnego, suwerennego państwa, odpornej na destrukcyjne, wymierzone w nią działania czynników zewnętrznych, takich jak konkurencyjne programy społeczne zarówno

---

¹ Można tu odnotować jedynie artykuł E. Przybyszewskiego, *Ideologia społeczna Centralnego Komitetu Narodowego w świetle dekretu organizacyjnego z 21 lipca 1862 r.*, Warszawa 1929 (nadbitka), oparty na analizie jednego dokumentu.

² Historiografia powstania 1863 r. jako przełomowego wydarzenia historycznego jest bardzo rozbudowana, próba jej podsumowania znajduje się m.in. w: A. Kulecka, *Ku społeczeństwu obywatelskiemu. Czas walk i polemik 1863*, Warszawa 2016, s. 20–46.

narzucane, jak i oferowane przez rozmaite ośrodki władzy: a) administrację Królestwa Polskiego, postrzeganą jako część rosyjskiego systemu władzy, b) administrację pozostałych państw zaborczych – Prus i Austrii – i jej propozycje polityczne, c) polskie środowiska ideowe odrzucające walkę zbrojną jako metodę odzyskania niepodległości i preferujące różne formy kompromisu z państwami zaborczymi, dążące do zachowania tożsamości i zadowolające się odrębnością w postaci autonomii kulturowej, prawa używania języka, możliwości rozwoju cywilizacyjnego, korzystania z postępu technologicznego, określane jako lojaliści i legaliści.

Powstanie 1863 r., w dotychczasowych ujęciach historiograficznych, było prezentowane jako dzieło grupy osób wyróżniających się patriotyzmem, odwagą, ofiarnością i innymi cechami uznawanymi za atrybuty bohaterstwa, która na dodatek stanowiła środowisko silnie zideologizowane. To ten krąg, zmieniający się w trakcie prowadzonych zmaganiń oraz modyfikujący poglądy i postawy, tworzył strategię, podejmował kluczowe decyzje o formach walki o odzyskanie państwowości. W moich rozważaniach została podjęta próba określenia wyobrażeń władz tajnych stowarzyszeń, a następnie państwa powstańczego na temat społeczeństwa. Powodem tych refleksji stały się deklaracje programowe, w których podkreślano, że to społeczeństwo pozostawało czynnikiem inspirującym potrzebę walki o odbudowę państwowości, a zarazem jej siłą sprawczą. Elity spiskowe i powstańcze prezentowały się jako grupy reprezentujące społeczeństwo. Służba na rzecz jego dobra była przedstawiana jako ich podstawowa misja. W prowadzonych tu rozważaniach podjęto próbę uzupełnienia refleksji i też ogłoszonych w monografii *Ku społeczeństwu obywatelskiemu. Czas walk i polemik 1863*³. Publikacja uświadomiła autorce potrzebę podjęcia dalszego namysłu nad pojęciem społeczeństwa w ideologii powstania oraz jego licznymi kontekstami, a przede wszystkim nad problematyką jego obowiązków i praw, a wreszcie – czynnikami kształtowania systemów wartości społecznych i politycznych, zwłaszcza tych powstających w procesie definiowania własnej tożsamości służącej pozyskiwaniu poparcia różnych środowisk. Analiza dokumentów powstania była dokonywana metodą obserwacji wydarzeń przełomowych. Za takie można uznać ruch społeczny i walkę zbrojną lat 1863–1864. Jako jeden z istotnych aspektów przełomowości warto potraktować program powstania, w którym po raz pierwszy w historii walk zbrojnych o niepodległość wyraźnie wskazano, że odzyskanie państwowości jest możliwe pod warunkiem, że stanie się ono dziełem całego narodu, wszystkich grup społecznych. Do nich był adresowany program. Podkreślano w nim odpowiedzialność społeczeństwa za jego realizację. Po raz pierwszy zostały w nim ukazane określone działania społeczne, mające służyć realizacji idei wspólnej walki o niepodległość. Był to

³ A. Kulecka, *Ku społeczeństwu obywatelskiemu*.

element zasadniczo odróżniający go od założeń wcześniejszych programów, za autorów których są uważani m.in. Tadeusz Kościuszko i Henryk Kamieński. W programie społecznym Organizacji Narodowej, stanowiącej reprezentację orientacji czerwonych, było widoczne odejście od myślenia elitarnego, charakteryzującego się przyjęciem założenia, że jedynie wybrane grupy społeczne mogą stać się siłami sprawczymi niepodległości. Okazało się to wynikiem postrzegania rzeczywistości przez kontekst idei równości. Ideologia czerwonych, w której istotną funkcję pełniła idea równości, stanowiła jedną z odmian demokracji. W programach spiskowców i rządów powstańczych przejawiała się przede wszystkim w formie projektu uwłaszczenia chłopów. Jego rola została wyraźnie określona. Miał wspomagać walkę o odzyskanie państwowości. W tym kontekście ideologia demokratyczna pełniła funkcję służebną wobec projektu niepodległości. Decyzja o wybuchu powstania została podjęta w kręgu zwolenników ideologii demokratycznej. Dokonanie tego trudnego wyboru było połączone z wiarą w sprzyjające okoliczności umożliwiające zdobycie broni oraz masowe, powszechne powstanie przeciwko Rosji i jej sympatykom oraz zwolennikom.

W badaniach historii myśli politycznej są stosowane i definiowane rozliczne terminy. Analiza różnych aspektów historii 1863 r. pozwala zadać pytanie, czy do refleksji o tych wydarzeniach nie powinno się wprowadzić określenia „środowiska ideowe”. Wynika ono przede wszystkim z perspektywy nowego spojrzenia na różnorodność idei i postaw, a także z ich szybkiej ewolucji w trakcie zmieniającej się sytuacji. Decyzja o wybuchu powstania styczniowego stanowiła efekt konfliktów przebiegających na wielu płaszczyznach. Jedną z nich był antagonizm między Aleksandrem Wielopolskim a młodym, aktywnym pokoleniem Polaków skupionych wokół organizacji czerwonej, czyli Komitetu Centralnego Narodowego, drugą – spór pomiędzy tymże komitetem a organizacją białą, zgromadzoną wokół Dyrekcji Narodowej⁴, trzecią – odmienne poglądy i wizje Wielopolskiego oraz organizacji białej, dotyczące przyszłości, czwartą wreszcie – wewnętrzne spory w wymienionych organizacjach, wynikające z ich zróżnicowania światopoglądowego (szczególnie dobrze widocznego i opisanego wśród czerwonych). We wszystkich środowiskach ideowych występowały dyskusje, polemiki, spory o rozmaitej intensywności, będące efektem odmiennych projektów wizji przyszłości. Podejmowanie decyzji przez tajne stowarzyszenia stanowiło efekt uzgodnień, polemik i konfliktów. W ich trakcie następowało kształtowanie wewnętrznych systemów wartości politycznych.

---

⁴ Dyrekcja występowała jako Delegacja Obywatelska, zob. Z. Janczewski, *Lista warszawskich organizacji niepodległościowych z lat 1859–1863 (z uzupełnieniami K. Majewskiego, W. Daniłowskiego, i O. Awejdęgo), 1865–1866*, w: *Zbiór zeznań śledczych o przebiegu powstania styczniowego*, red. S. Kieniewicz, T. Kopriewaja, I. Miller, Wrocław 1965, s. 8.

Określenie „środowisko” jest kojarzone przede wszystkim ze światem przyrody. W Wikipedii można znaleźć taką jego definicję:

[...] ogół elementów nieożywionych i ożywionych, zarówno naturalnych, jak i powstałych w wyniku działalności człowieka, występujących na określonym obszarze oraz ich wzajemne powiązania, oddziaływania i zależności. Jest to pojęcie podrzędne w stosunku do przyrody, obejmującej również elementy ożywione⁵.

W różnego typu słownikach pojawiają się także określenia „środowiska politycznego”. W publikowanym w sieci słowniku pojęć geografii społeczno-ekonomicznej można znaleźć hasło „środowisko polityczne”. Oznacza ono „grupę osób reprezentujących podobne poglądy, stanowisko w sprawach politycznych”⁶. Wykorzystując wspomniane rozumienie, środowisko ideowe można zdefiniować jako grupę osób stanowiących zwolenników danych idei lub ideologii, działających w określonych czasie, warunkach społecznych, ustrojowych, politycznych, kulturowych, powiązaniach o różnym charakterze, wzajemnych relacjach wewnętrznych, kontaktach z czynnikami zewnętrznymi, poddawanych wpływowi czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Środowisko tego typu występuje w określonym otoczeniu społecznym i kulturowym.

Stosowanie zaprezentowanej definicji wymagało także sprecyzowania określeń „idea” i „ideologia”. Wymienione terminy z reguły posiadają charakterystyczne dla nich konteksty filozoficzne, społeczne, kulturowe. Andrew Heywood w syntezie *Ideologie polityczne. Wprowadzenie* wskazał na ścisły związek między wyjaśnianiem pojęć i ich stosowaniem a danym systemem filozoficznym⁷. Wspomniany autor zdecydował się jedynie na własną definicję ideologii, opartą na analizie różnych propozycji metodologicznych. W jego publikacji ideologia została określona jako

mniej lub bardziej spójny zbiór idei, stanowiący podstawę zorganizowanego działania politycznego, bez względu na to, czy zmierza ono do zachowania, przekształcenia czy obalenia istniejącego systemu sprawowania władzy. Zatem wszystkie ideologie (a) dostarczają obrazu istniejącego porządku, zazwyczaj w formie obrazu świata, (b) lansują model pożądanej przyszłości, wizję dobrego społeczeństwa, a także (c) wyjaśniają, w jaki sposób zmiana polityczna może się dokonać – czyli jak przejść z (a) do (b)⁸.

W świetle tych rozważań należy uznać, że każda ideologia powinna zawierać: 1) analizę istniejącej rzeczywistości, 2) program jej modyfikacji i 3) strategię

⁵ Zob. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Środowisko>.

⁶ Zob. edupedia.pl./words/index/show/29207-slownik.pojec_geografii_spolecznoekonomicznej-srodowisko_polityczne.html.

⁷ A. Heywood, *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, tłum. M. Habura, N. Orłowska, D. Stasiak, red. nauk. T. Żyro, Warszawa 2008, s. 16–19.

⁸ Ibidem, s. 25.

jej dokonania. Heywood wskazał też na różnorodność definiowania i interpretowania tych terminów. Za jedną z zasadniczych cech ideologii uznał „brak wyraźnego kształtu i wewnętrznej spójności”⁹. Odróżniała je ona od „filozofii politycznych”, traktowanych jako systemy o większej spójności¹⁰. To zjawisko jest przyczyną odmienności interpretacji zarówno ideologii, jak i stanowiących jej tworzywo idei. Najczęściej jego granice są określane przez twórców, sympatyków, praktyków, badaczy. Takie reguły definiowania dotyczą również środowisk ideowych. Ideologie widoczne w dokumentach powstania zawierały elementy wymienione przez Heywooda. Znalazły się w nich prezentacja i analiza istniejącej sytuacji, programy jej zmiany, a także metody służące ich zastosowaniu. W analizowanych tutaj dokumentach zostały zawarte w szerokim zakresie wizje idealne. Informowały one o wyobrażeniach elit władzy z czasu toczonych walk.

Środowiska ideowe przybierały formę różnych organizacji. W latach 1861–1864 więzi powstawały w wyniku zarówno przynależności do tajnego stowarzyszenia, jak i wspólnego działania w powstańczych strukturach władzy. Aktywność Tymczasowego Rządu Narodowego, następnie Rządu Narodowego, stanowiła podstawę tworzenia środowiska połączonego wspólnymi celami, postawami, działaniami. Istnienie struktur władzy w okresie walki o niepodległość wymagało więzi o szczególnej intensywności i wynikało z faktu prowadzenia działalności tajnej. Ta ostatnia wymagała z kolei dokonania świadomego wyboru i deklaracji przynależności do społeczności wykluczonej – z punktu widzenia norm prawnych obowiązujących w danym państwie i ośrodków sprawujących władzę na określonym terytorium. Osobista decyzja o przynależności do organizacji tajnej i struktur władzy o tym charakterze wiązała się z koniecznością zaangażowania emocjonalnego oraz podjęcia dużego ryzyka. Taki wybór musiał wiązać się ze świadomością możliwości konfliktu z władzą oraz jego konsekwencji: aresztowania, pobytu w więzieniu, zesłania na Syberię, a nawet kary śmierci.

W rozważaniach dotyczących wizji społeczeństwa w poglądach kręgów kierujących spiskiem i walką o niepodległość zostaną wykorzystane różne typy źródeł. Podstawowym ich rodzajem będą dokumenty tworzone przez Komitet Centralny Narodowy jako kierownictwo organizacji spiskowej – tajnego stowarzyszenia opartego na określonym programie działania. Odwołamy się także do dokumentów Tymczasowego Rządu Narodowego, następnie Rządu Narodowego jako centralnej instytucji kierującej działaniami powstania. Dokumenty te posiadały różny status prawny. Znajdowały się wśród nich dekrety, odezwy, instrukcje, postanowienia. Były adresowane do całego społeczeństwa,

⁹ Ibidem, s. 27.

¹⁰ Ibidem.

do wszystkich jego grup. Ich publikacja w formie druku tajnego, ulotnego stanowiła próbę stworzenia jawności i przejrzystości w ramach państwa niejawnego, opartego na więziach emocjonalnych, dążącego do stworzenia wspólnoty ideowej, która jednoczyła się wokół systemu wartości politycznych, wykazywała wolę podporządkowania jego instytucjom. Takie działania pozostawały jedną z form tworzenia alternatywnych struktur władzy. Idea publikacji rozmaitych form prawa wynikała z pragnienia stworzenia państwa nowoczesnego jako organizacji działającej właśnie na podstawie prawa, które uznawano za źródło decyzji administracyjnych i wojskowych oraz procedur. Wśród różnych form prawnych państwa powstańczego najwyższą rangę miały dekrety. Tworzyły one grupę dokumentów określających obligatoryjne zasady postępowania. Zbliżony charakter miały instrukcje, nieetożsame z dekretami. Stanowiły opis oczekiwanych, szczegółowych procedur, które powinny być stosowane w różnych dziedzinach działalności, m.in. administracyjnej czy militarnej. Odezwy należy traktować jako grupę dokumentów służących kształtowaniu postaw pożądanых przez władze ruchu powstańczego. Funkcjonowały one raczej w formie apelu i zachęty do określonych działań. Granica między obligatoryjnością a zaleceniem mogła być jednak płynna, zależna od interpretacji władz powstańczych i adresatów odezw – społeczeństwa. Prawo tworzone w tym czasie odgrywało rozmaite role. Zakres jego stosowania zależał od sprawności administracji powstańczej. Wszystkie dokumenty służyły prezentacji kolejnych koncepcji sprawowania władzy, metod ich wykonania i stosowania w przestrzeni społecznej, kształtowania przychylnych postaw społecznych wobec programu. W większości akty prawne państwa powstańczego zostały opublikowane w formie druków ulotnych. Miały docierać do jak najszerszego grona odbiorców poprzez ich dystrybucję w kręgach przychylnych ruchowi powstańczemu. Powodem zastosowania formy druku ulotnego w masowej komunikacji z sympatykami politycznymi stały się zapewne niższe koszty niż w przypadku tajnego periodyku poświęconego publikacji jedynie takich materiałów. Łatwiej było zorganizować wydanie druku ulotnego w warunkach konspiracji niż regularnie ukazującego się czasopisma. Trzeba jednak wskazać, że podejmowano także próby wydawania powstańczych czasopism urzędowych. Za takie można uznać m.in.: „Ruch”, „Wiadomości z Pola Walki”, „Niepodległość”. Tajne stowarzyszenia, które działały w Warszawie od ok. 1859 r.¹¹ m.in. w środowiskach akademickich, sybiraków, w tym Komitet Centralny Narodowy jako władza najwyższa Organizacji Narodowej¹², doceniały rolę prasy w komunikacji z sympatykami i wspierającymi w różnych

¹¹ Zestawienie tajnych stowarzyszeń zostało wykonane przez Z. Janczewskiego w trakcie jego przesłuchań przed Warszawską Komisją Śledczą, zob. Z. Janczewski, *Lista warszawskich organizacji niepodległościowych z lat 1859–1863*, s. 2–21.

¹² Komitet ukonstytuował się dopiero w połowie 1862 r.

formach te instytucje. Prasa stanowiła bowiem synonim nowoczesności. Rozwój tajnych stowarzyszeń wiązał się z potrzebą wymiany poglądów, tworzenia projektów dotyczących rozwiązywania najważniejszych problemów oraz toczenia dyskusji. Władze powstania doceniały rolę prasy. Pragnęły posługiwać się tym narzędziem komunikacji społecznej. W tej grupie pojawiły się jednak obawy przed nieograniczoną wolnością wypowiedzi i publikacji. W okresie walk o wolność powstało wiele czasopism, nastąpiło ożywienie wymiany poglądów i idei. Istniało wiele środowisk pragnących demonstrować swoje poglądy na temat wolności osobistej, godności człowieka, praw społeczeństwa, zdolnych i chętnych do podejmowania ryzyka ich prezentacji na łamach prasy w strefie nieformalnej, podlegającej represjom ze strony realnych struktur państwowych Królestwa wspieranego przez Rosję. Postawy władz powstania wobec czasopism nie zawsze były stabilne. Kształtowały je różne czynniki, a najczęściej – stopień zbieżności ideowego profilu periodyku z linią polityczną rządu. Uwidoczniały się zmiany stanowisk wobec poszczególnych tytułów. W tych rozważaniach wykorzystano przede wszystkim czasopisma związane z rządem powstańczym, wydawane przez Wydział Prasy tej instytucji lub posiadające jego aprobatę na publikację. Prasa w tych dociekaniach pełniła funkcję uzupełniającą. Wizja społeczeństwa w publicystyce mogłaby stanowić oddzielny temat do refleksji. W prezentowanej publikacji wykorzystano także zeznania śledcze. Źródło to było zapisem poglądów osób związanych z ruchem i przesłuchiwanym przez komisje śledcze. Uznano, że wiele tez zawartych w zeznaniach miało charakter poglądów i idei zasugerowanych. Ich współautorami mogli być śledczy. Z tego powodu trudno uznać je za w pełni autonomiczne zapisy poglądów przesłuchiwanym. W prowadzonych tu rozważaniach nie wykorzystano literatury pamiętnikarskiej. Uznano, że z reguły powstawała po upływie określonego czasu, nie zawsze zawierała zapisy poglądów i oceny autorów dotyczące opisywanych wydarzeń z momentu, kiedy do nich dochodziło¹³. W tej publikacji zostały wykorzystane źródła tworzone w czasie lub tuż po upadku powstania. Miało to służyć ukazaniu obrazu poglądów, przekonań, idei w dokumentach kreowanych równoległe do opisywanych wydarzeń, zjawisk, procesów.

Jednym z istotnych problemów badania idei i ideologii na podstawie dokumentów instytucji administracji powstania była sprawa ich autorstwa. Najczęściej akta stanowiące podstawę badań były dziełem zbiorowym. Jako twórca występował Komitet Centralny, rząd lub poszczególne jego wydziały. Nie zawsze możliwe pozostawało precyzyjne ustalenie osoby, która była choćby

---

¹³ Przykładem często cytowanego dzieła w historiografii są pamiętniki J.K. Janowskiego, spisane po ok. pięćdziesięciu latach po uważnym śledzeniu przez autora publikacji ukazujących się na temat powstania. Zob. J.K. Janowski, *Pamiętniki o powstaniu styczniowym*, t. 1, Lwów 1923; t. 2, Warszawa 1925; t. 3, Warszawa 1931.

autorem szkicu danego tekstu, następnie uzupełnianego i modyfikowanego w trakcie dyskusji. W historiografii najczęściej wskazywano na to, że dokument został zredagowany. Ostateczny jego kształt to zaś publikacja. Działalność rządu w warunkach konspiracji nie sprzyjała gromadzeniu i utrwalaniu wszystkich form pośrednich dokumentu między jego pierwszym szkicem a ostateczną wersją. Poglądy i postawy widoczne w tych tekstach można uznać z tego powodu za takie, które posiadała i demonstrowała określona grupa osób powiązana organizacyjnie oraz ideowo. Nie było zatem możliwe precyzyjne połączenie poszczególnych dokumentów z jedną osobą, z jednym światopoglądem, lecz jedynie – z instytucją. Podobnie wyglądała sytuacja w prasie tajnej. Nie zawsze dało się precyzyjnie ustalić autora też w niej publikowanych. W takich przypadkach należy przyjąć, że stanowiły one wynik poglądów określonych zespołów – wydawców i autorów danego tytułu.

Przedstawiana monografia składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym z nich została omówiona kwestia poszukiwania tożsamości politycznej przez stowarzyszenia tajne na podstawie publikacji w prasie niepoddanej kontroli cenzury, ukazującej się w latach 1861–1862, czyli przed rozpoczęciem walki. Rozważania zawarte w tym rozdziale mają charakter wprowadzający. Ich celem jest ukazanie podstawowych nurtów dyskusji dotyczących celów i metod działań politycznych, problemów społecznych oraz stanowiska wobec branki. W rozdziale drugim została ukazana wizja społeczeństwa, pojawiająca się w dokumentach powstania, a przede wszystkim wyobrażenia o roli, jaką miało ono odgrywać w trakcie prowadzonej walki. Omówiono w nim zagadnienie reprezentacyjności społecznej władz spiskowych i powstańczych. Ponadto zaprezentowano następujące kwestie: a) wizja przyszłego państwa, b) administrowanie ruchem spiskowym i powstańczym, c) podatki i inne świadczenia finansowe, d) powinności wojskowe, e) społeczne wsparcie powstania, f) ograniczenia, zakazy, kary w kształtowaniu postaw społecznych, g) pluralizm, różnorodność postaw i poglądów. Przeciwnicy polityczni często odmawiali stowarzyszeniom tajnym i władzom powstańczym słuszności co do przekonania o prawdziwości tezy, że reprezentują oni społeczeństwo. Przedstawiano ich jako uzurpatorów władzy, nadając miano „przestępców politycznych”¹⁴. Formuła demokratycznego państwa prawa, która jest udziałem społeczeństwa polskiego od czasów Małej Konstytucji z 1992 r., potwierdzona zapisami Konstytucji z 1997 r., inspirowała do zadania pytania o to, w jakim zakresie stowarzyszenia tajne i państwo powstańcze reprezentowały społeczeństwo, jego potrzeby i poglądy. Podjęto tutaj próbę udzielenia na nie odpowiedzi. Zawarte w pracy refleksje stanowiły

---

¹⁴ Zob. m.in. *Raport dla namiestnika w Królestwie Polskim i Głównego Dowódcy Wojskowego Okręgu Wojennego Warszawskiego*, w: W. Rudzka, *Karol Majewski w latach 1859–1964*, Warszawa 1937 (reprint), s. XIII–XIV.

---

wynik doświadczeń ostatnich trzydziestu lat istnienia państwowości polskiej. W rozdziale trzecim została zaprezentowana wizja poszczególnych grup społecznych w dokumentach Komitetu Centralnego Narodowego, Tymczasowego Rządu Narodowego i Rządu Narodowego. Rozważania kończą się rozdziałem poświęconym wybranym problemom społecznym, szczególnie prawom i obowiązkom obywateli, podejmowanym na łamach czasopism ukazujących się w okresie powstania. Ma on charakter uzupełniający.

Wydarzenia związane z ruchem społecznym i działaniami militarnymi lat 1861–1864 stanowiły ważny etap w rozwoju ideologii i myśli społecznej XIX w. Analizowane dokumenty były efektem działalności tajnego państwa polskiego, posiadającego rozbudowane i sformalizowane – dzięki istnieniu aktów prawnych – struktury administracyjne. Trzeba uznać je za istotny nurt polskiej myśli państwowej. Należy mieć nadzieję, że badania nad tymi ideami będą kontynuowane w przyszłości. Dziedzictwo ideowe 1863 r. jest bogate. Zawiera wiele refleksji o społeczeństwie i państwie, pełnionych przez nie funkcjach, wzajemnych relacjach, strukturach społecznych i strukturach władzy, roli elit, kształcie wspólnotowości, czynnikach emocjonalnych oraz gospodarczych wpływających na działalność jednostek i zbiorowości.